

1. Круц В. А. К истории населения трипольской культуры в междуречье Южного Буга и Днепра / В. А. Круц // Первобытная археология. Материалы и исследования. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 120–121; Маркевич В. И. Позднетрипольские племена Северной Молдавии / В. И. Маркевич. – Кишинев : Штиинца, 1981. – С. 17.
2. Зиньковский К. В. К процедуре исследования проблемы домостроительства трипольских племен / К. В. Зиньковский // Материалы по археологии Северного Причерноморья. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 16–22.
3. Бурдо Н. Б. Сакральный аспект архитектуры трипольских протогородов / Н. Б. Бурдо // Трипільські поселення-гіганти : матеріали міжнародної конференції. – К., 2003. – С. 18–21.
4. Круц В. А. Трипольские площадки – результат ритуального сожжения домов / В. А. Круц // Трипільські поселення-гіганти : матеріали міжнародної конференції. – К., 2003. – С. 18–21.
5. Массон В. М. Экономика и социальный строй древних обществ / В. М. Массон // Л. : Наука, 1976. – С. 108.
6. Павленко Ю. В. Предистория сложения раннеклассового общества на территории Украины / Ю. В. Павленко // Формирование раннеклассового общества на территории Украины. – Препринт. – К., 1989. – С. 12.
7. Залізняк Л. Л. Реконструкція первісних суспільств за їх господарсько-культурним типом / Л. Л. Залізняк // Археологія. – 1990. – № 4. – С. 7.
8. Левин М. Г. Хозяйственно-культурные типы и историко-этнографические общности / М. Г. Левин, В. Н. Чебоксаров // СЭ. – 1955. – № 4. – С. 4.
9. Чебоксаров Н. Н., Чебоксарова И. А. Народы, расы, культуры / Н. Н. Чебоксаров, И. А. Чебоксарова. – М. : Наука, 1985. – С. 180.
10. Чебоксаров Н. Н., Чебоксарова И. А. Народы, расы, культуры / Н. Н. Чебоксаров, И. А. Чебоксарова. – С. 202; История крестьянства СССР. Предпосылки становления крестьянства. – М. : Наука, 1987. – Т. 1. – С. 419–420.
11. Левин М. Г., Чебоксаров В. Н. Вказ. праця. – С. 3–17; Чебоксаров Н. Н., Чебоксарова И. А. Вказ. Праця. – С. 180–181.
12. История крестьянства СССР. Предпосылки становления крестьянства. ... – С. 103.
13. Чебоксаров Н. Н., Чебоксарова И. А. Вказ. праця. – С. 218.
14. Збеневич В. Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины / В. Г. Збеневич – К. : Наук. думка, 1989. – С. 179.
15. История крестьянства СССР... – С. 422–423.
16. Чебоксаров Н. Н., Чебоксарова И. А. Вказ. Праця. – С. 214.
17. Николова А. В. Пашкевич Г. А. К вопросу об уровне земледелия трипольской культуры / А. В. Николова Г. А. Пашкевич // Трипільські поселення-гіганти. – К., 2003. – С. 94.
18. Шнирельман В. А. Возникновение производящего хозяйства... – С. 369–370.

М. Yu. Videiko

PECULARITIES OF AGRICULTURE OF TRYPILLIA CULTURE

Trypillia culture, sometimes called Cucuteni-Trypillia cultural unity was spreaded at the large territory, in different natural landscapes. Considering the long time of existence (more than 2500 years), changes at environment, which had place during this period and local differences at material culture give possibility to come to consideration, that at some areas trypillians used different types of economical adaptation.

УДК 903'1(477)

Дяченко О. В.

ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАХІДНОТРИПІЛЬСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У МЕЖИРІЧЧІ ПІВДЕННОГО БУГУ ТА ДНІПРА

Статтю присвячено проблемі просторової організації носіїв західнотрипільської культури у межиріччі Південного Бугу та Дніпра. Запропоновано методiku виокремлення просторових груп, що об'єднують синхронні поселення. Програма дослідження включає традиційний для археології картографічний метод та методи математичної статистики.

Одним з найбільш важливих завдань із організації археологічного матеріалу в просторі та часі є виокремлення просторових груп (ПГ), що об'єднують синхронні пам'ятки. Запропонована стаття присвячена програмі дослідження просто-

рової організації давніх суспільств. Аналізувалися матеріали пам'яток західнотрипільської культури (ЗТК) у межиріччі Південного Бугу та Дніпра.

У рамках чинної системи відносної хронології поселення володимирівсько-томашівської

лінії розвитку ЗТК віднесено до трьох локально-хронологічних груп – володимирівської, небелівської та томашівської. В небелівській групі виділено дві фази розвитку, в томашівській – чотири [1]. Внутрішня періодизація володимирівських пам'яток відсутня, однак аналіз їх керамічного комплексу дав змогу С. М. Рижову вказати на окремі поселення цієї групи як більш ранні (Федорівка, Андріївка) або більш пізні (Володимирівка, Перегонівка)¹. Томашівську групу, на думку В. О. Круца та С. М. Рижова, змінює косенівська. Т. Г. Мовша та Т. М. Ткачук синхронізують пам'ятки третьої фази томашівської та першої фази косенівської групи.

Аналізували поселення, локалізація у просторі та відносна хронологія яких є чітко встановленою. Таким чином, вибірку складають 6 пам'яток володимирівської, 26 небелівської, 23 томашівської, 12 поселень косенівської групи та селищ типу Кочержинці–Шульгівка. Ці пам'ятки становлять більше половини від загальної кількості відомих на сьогодні поселень ЗТК у регіоні (володимирівські – 75 %, небелівські – 67,5 %, томашівські – 58 %, поселення володимирівсько-томашівської лінії розвитку в сумі – 55 або 64 %, косенівські поселення та селища типу Кочержинці–Шульгівка – 60 %), що дає нам репрезентативну вибірку для систематизації матеріалу. Зазначимо, що ми передбачували, що минули низку пам'яток Канівщини, в основі формування яких лежать селища другої фази небелівської групи, з огляду на окрему специфіку пам'яток цього регіону.

Найзручнішим у використанні критерієм виділення просторових груп є ознака відстані між парами поселень. У теоретико-методологічному плані можливість групування пам'яток за цією ознакою базується на функціях соціальних структур рівня рід – плем'я – союз племен за контролем території. Відповідно, територіально близькі синхронні пам'ятки залишені компактними групами спорідненого населення. Необхідно зауважити, що згідно з принципом мінімізації зусиль (принцип Зіпфа), група пам'яток більш пізньої із послідовних фаз розвитку генетичної лінії залишена населенням, генетично спорідненим із мешканцями поселень найбільш близької за територією ПГ поселень попередньої фази розвитку. Це дає можливість вказати на ймовірні шляхи розселення носіїв ЗТК у регіоні.

Таким чином, за критерій виділення ПГ обрано ознаку відстані між умовними центрами пар населених пунктів. Оскільки в різні відрізки часу ареал однієї ПГ міг змінюватися, розрахунки проводили окремо для кожної із фаз розвитку локальних груп. Відстань заміряли у двомірній

площині (на топографічній карті), без поправок на нерівність поверхні, і округляли до десятих. Отримані показники систематизували шляхом ранжирування (рис. 1, а, б, д–л); значення відстані між кількісно домінуючими пам'ятками другої фази небелівської групи групувались (рис. 1, в, з). Для систематизації останніх використано полігон частот. Кількість та довжину інтервалів розраховано за формулою Стерджеса.

Зауважимо, що оскільки відстань між парами пунктів заміряли у двомірній площині, «реальні» показники цієї ознаки перебувають у регресивному зв'язку із наведеними у додатку. Тобто навіть при однакових показниках відстані у двомірній площині показники «реальної» відстані можуть відрізнятися, і навпаки. Однак при аналізі поселень Буго-Дніпровського межиріччя бачимо, що рельєф більш-менш «однорідний» без гірських систем та повноводних річок, а тому наведені показники можуть використовуватися у дослідженні. Для аналізу регіонів із «неоднорідним» рельєфом розроблено спеціальний математичний апарат [2].

Групою ознак із найменшими числовими показниками маркують окремі ПГ пам'яток. Відстань між володимирівськими поселеннями, що становлять одну ПГ, коливається в межах до 30,6 км, небелівськими першої фази – 31,9 км, небелівськими другої фази – 36,6 км, томашівськими першої фази – 29,9 км, другої фази – 17 км, третьої фази – 18,7 км, четвертої фази – 14,3 км. Залучені до аналізу пам'ятки першої фази косенівської локальної групи, ймовірно, становлять одну ПГ, другої фази – три різних ПГ. Поселення типу Кочержинці–Шульгівка, відстань між якими не перевищує 31,1 км, становлять одну ПГ.

Систематизація пам'яток за вказаною ознакою дає змогу виділити такі ПГ у рамках розвитку ЗТК у регіоні:

Володимирівська група.

А1. Федорівка, Полонисте, Володимирівка, Перегонівка.

Б1. Андріївка.

В1. Гордашівка–1.

Небелівська група, фаза 1.

А2. Небелівка, Піщана, Криві Коліна.

Б2. Валява, Незаможник.

Небелівська група, фаза 2.

А3. Лещівка, Острівець, Коржова Слобідка, Цюрупи.

Б3. Глибочок, Колодисте 1, Колодисте 2, Розсохуватка, Ямпіль, Неморож (?).

В3. Вільшана 1, Буда Орловецька, Хлистуївка, Ксаверове, Переможинці, Квітки 2.

Г3. Комарівка.

Д3. Христинівка 1.

Е3. Пекарі 1, Пекарі 2, Хмільна.

¹ Висловлюємо вдячність С. М. Рижову за люб'язну консультацію.

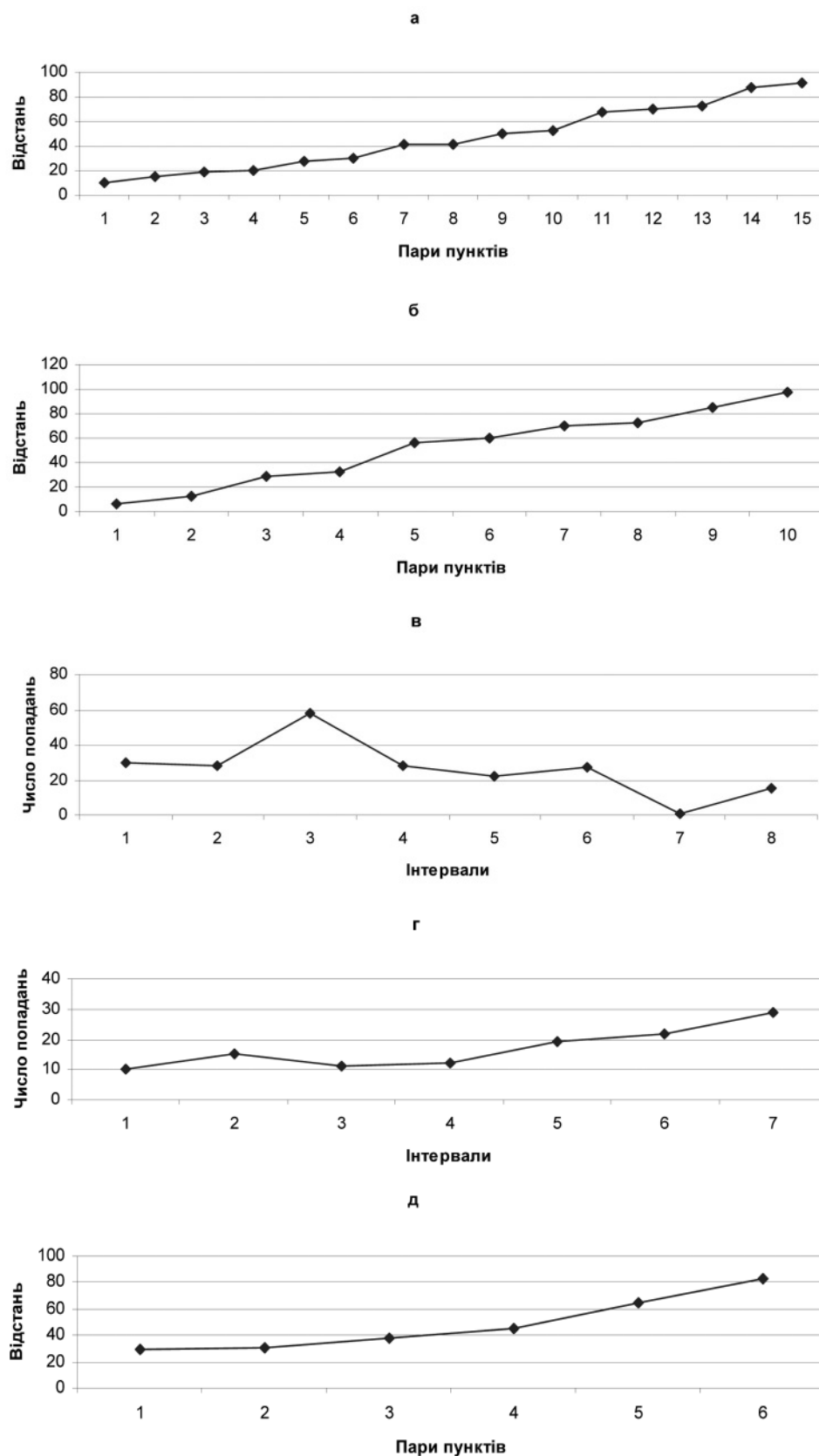

Рис. 1. Систематизація значень відстані між умовними центрами пар населених пунктів однієї фази розвитку генетичних ліній: *а* – володимирівської групи; *б* – першої фази небелівської групи; *в, г* – другої фази небелівської групи; *д* – першої фази томашівської групи; *е* – другої фази томашівської групи; *ж* – третьої фази томашівської групи; *з* – четвертої фази томашівської групи; *і* – першої фази косенівської групи; *к* – другої фази косенівської групи; *л* – пам'яток типу Кочержинці–Шульгівка.

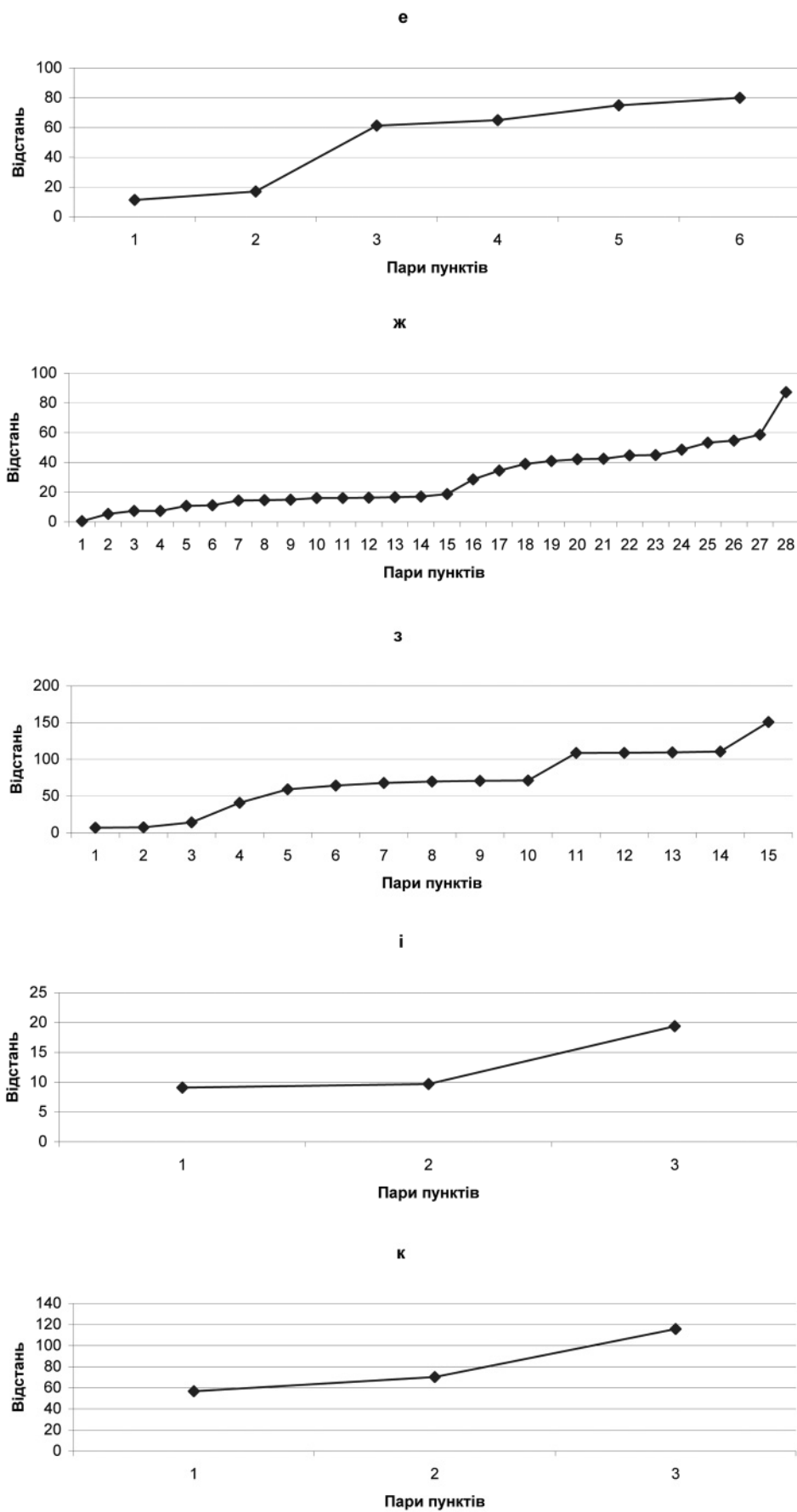

Рис. 1. Продовження

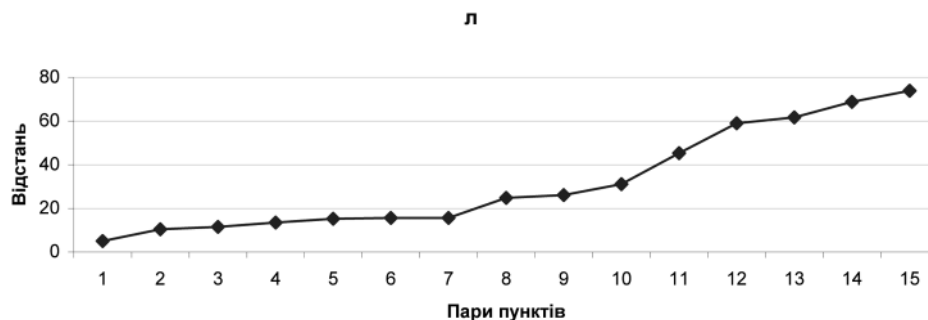

Рис. 1. Закінчення

Поселення поблизу сучасного с. Неморож тяжіє як до ПГ БЗ, так і до ПГ ВЗ. У першому випадку інтервал, що дозволяє віднести пам'ятку до цієї групи, перевищує відстань між Неморожем та Ямполем, в другому – Неморожем та Будю Орловецькою, однак група ознак дає можливість із більшою вірогідністю віднести цей пункт до ПГ БЗ.

Томашівська група, фаза 1.

А4. Сушківка, Попудня.

Б4. Стара Буда, Зелена Діброва.

В4. Тальне 1.

У вказаний інтервал також «вкладаються» відстань між Тальним 1 та Старою Будю, однак дистанція між Тальним 1 та Зеленою Дібровою перевищує допустиме значення, що дає змогу віднести останню пару пам'яток до однієї ПГ. Ймовірно, ці поселення потрібно відносити до сусідніх ПГ.

Томашівська група, фаза 2.

А5. Доброводи, Ятранівка 1.

Б5. Чичіркозівка, Ново-Українка.

Томашівська група, фаза 3.

А6. Тальянки, Майданецьке, Романівка, Мошуров 1, Тальне 2, Тальне 3.

Б6. Васильків.

В6. Кочержинці, ур. Паньковка.

Томашівська група, фаза 4.

А7. Томашівка, Черноводи 2, Городниця.

Б7. Лебедин.

В7. Бондарка 2.

Г7. Рахни Собої.

Косенівська група, фаза 1.

А8. Косеновка, Аполянська, Коржова.

Косенівська група, фаза 2.

А9. Вільховець.

Б9. Вільшана Слобідка.

В9. Завадівка.

Пам'ятки типу Кочержинці–Шульгівка.

А10. Кочержинці, ур. Шульгівка, Черноводи 1, Шарин, Юрківка.

Б10. Бондарка 1.

Для встановлення ймовірних шляхів розселення носіїв ЗТК у регіоні аналогічним чином

заміряна відстань між умовними центрами пам'яток, що належать до послідовних фаз розвитку генетичних ліній культури (рис. 2). Отримані показники систематизовані шляхом ранжирування (рис. 2, а, е–і); ознаки кількісно домінують пам'яток першої та другої фази небелівської групи, а також другої фази розвитку небелівської групи та першої фази томашівської групи групувались (табл. 2, б–д). Для останніх показників використано полігон частот. Кількість та довжину інтервалів розраховано за формулою Стерджеса. Групи значень із найменшими числовими показниками маркують ПГ поселень, залишених генетично спорідненим населенням. Близькі до них групи значень дозволяють говорити про витоки формування нових ПГ із більшою ймовірністю (рис. 2).

Систематизація ознаки за вказаною процедурою дає змогу пов'язувати формування ПГ поселень першої фази небелівської групи із ПГ населених пунктів володимирівської групи, якщо дистанція між ними коливається в межах 44,6 км. Відстань між пам'ятками другої фази небелівської групи та поселеннями першої фази, що лежать в основі їх формування, дорівнює до 33,1 км, томашівськими першої фази та небелівськими другої фази – до 15,7 км та, з більшою ймовірністю, від 18,9 до 52 км. Інтервали відстані для ПГ пам'яток томашівської групи становлять 9,9 – 20,6 км та, найімовірніше 27,4 – 43,8 км для ПГ поселень першої та другої фаз розвитку, 11 – 28,4 км – другої та третьої фаз, 10,1 – 31,2 км та, з більшою ймовірністю, 37,1 – 61,3 км – третьої та четвертої фаз.

Формування ПГ селищ типу Кочержинці–Шульгівка, ймовірно, пов'язане із ПГ поселень другої фази косенівської групи, якщо відстань між ними коливається в межах 29,9 км.

У результаті систематизації даних із локалізації пам'яток в просторі та часі можна реконструювати основні шляхи розселення общин, що залишили різні ПГ пам'яток.

Виділено два основні напрямки розселення племен володимирівсько-томашівської лінії роз-

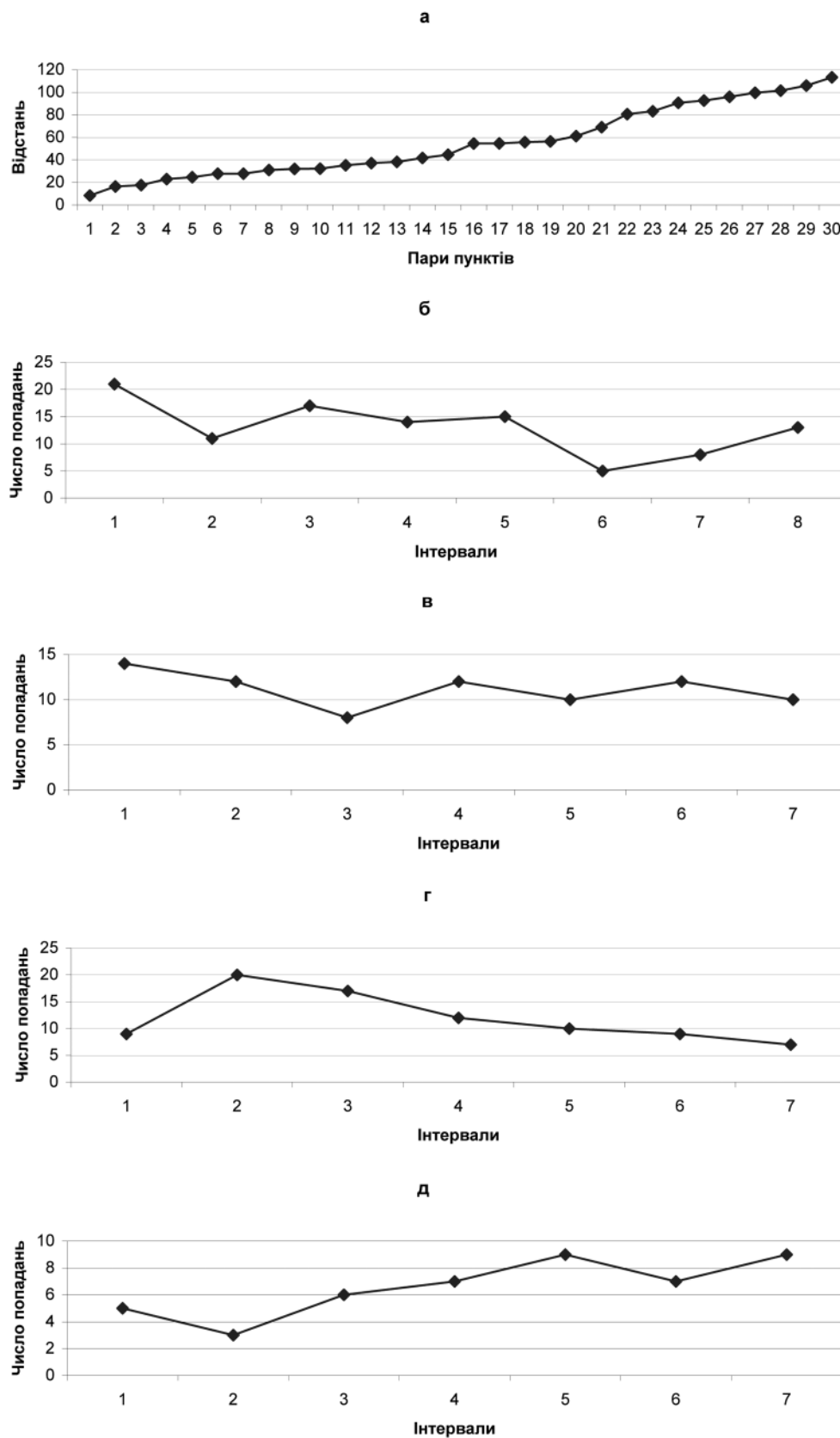

Рис. 2. Систематизація значень відстані між умовними центрами поселень послідовних фаз розвитку генетичних ліній: *а* – володимирівської і першої фази небелівської групи; *б, в* – першої та другої фаз небелівської групи; *г, д* – другої фази небелівської та першої фази томашівської групи; *е* – першої та другої фаз томашівської групи; *ж* – другої та третьої фаз томашівської групи; *з* – третьої та четвертої фаз томашівської групи; *и* – другої фази косенівської групи та пам'яток типу Кочержинці–Шульгівка.

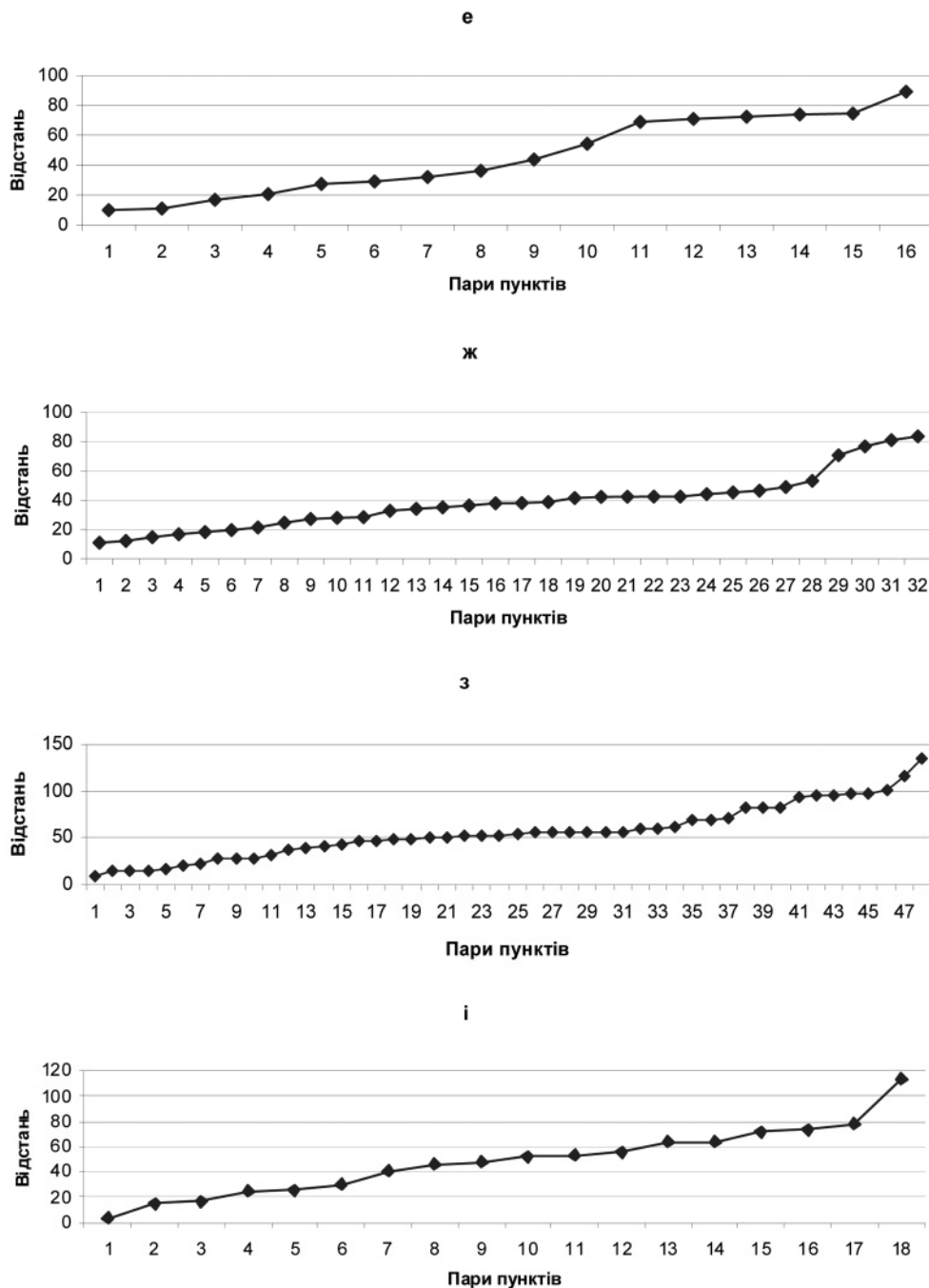

Рис. 2. Закінчення

витку. Пам'ятки ПГ А1, В1 – А2 – А3, Б3 – А4, В4 – А5 – А6, В6 – А7, В7, вочевидь, залишені компактними групами генетично спорідненого населення (просторовий варіант (ПВ) 1). Ймовірно, до цього варіанта також варто відносити поселення ПГ Д3 та Г7. Таким чином, можна встановити хронологічну послідовність розвитку пам'яток середніх та великих розмірів: Федорівка, Володимирівка – Небелівка – Глибочок, Розсохуватка, Христинівка 1 (?) – Неморож. Сушковка – Доброводи, Ятранівка 1 – Тальянки, Майданецьке, Романівка – Томашівка, Рахни Со-

бові (?). Із розвитком іще однієї компактної групи населення, вочевидь, варто пов'язувати ПГ Б1 – Б2 – В3, Е3 – Б4 – Б5 – Б6 – Б7. До них належать пам'ятки середніх та великих розмірів Валява – Вільшана 1, Переможинці – Чичіркозівка – Васильків. Найбільш рання ступінь розвитку цих поселень, мабуть, пов'язана із ПГ володимирівських поселень, що включає Андріївку. Відзначимо, що у формуванні поселень першої фази розвитку томашівської групи Тальне 1, Стара Буда, Зелена Діброва, вочевидь, брало участь населення обох компактних груп населен-

ня (ПВ–1 та П–2). Можливо, початок цього процесу слід відносити і до більш раннього часу – другої фази небелівської групи (Неморож, Комарівка).

Враховуючи генетичну спорідненість населення, що залишило пам'ятки володимирівської, небелівської та томашівської груп, можна припустити співіснування найбільш пізніх поселень хронологічно попередніх локальних груп із ранніми поселеннями наступних у суміжних мікро-регіонах [3]. Відповідно, є підстави для синхронізації пам'яток ПГ В1 (Гордашівка 1) із ранніми небелівськими поселеннями, а пам'яток ПГ Д3 та Е3 (Комарівка, Пекарі 1, Пекарі 2, Хмільна) – із ранніми томашівськими.

Таким чином, у результаті систематизації даних щодо відстані між умовними центрами пар населених пунктів виділено просторові групи пам'яток ЗТК у межах річч Південного Бугу та Дніпра. Просторові групи поселень володимирівської, небелівської та томашівської груп об'єднано у два просторових варіанти, що відображають розвиток двох компактних груп населення. Найімовірніше, ці компактні групи насе-

лення слід ототожнювати з двома племенами. Також намічено основні шляхи розселення носіїв ЗТК у регіоні. Маємо підстави для синхронізації пізніх володимирівських поселень (Гордашівка 1) із ранніми небелівськими, а пізніх небелівських (Комарівка, Пекарі 1, Пекарі 2, Хмільна) – із ранніми томашівськими.

Найцікавішим результатом дослідження в етноархеологічному плані є виділення двох компактних груп населення із надзвичайно подібними рештками матеріальної культури. Аналіз матеріалу із застосуванням традиційних методів археології не дав змоги виокремити соціальні організми, що мають спільне походження та схожий матеріальний комплекс. Утім, висновки можуть мати й інше пояснення. Оскільки пам'ятки ПВ–2 досліджені значно меншою мірою, ніж пам'ятки ПВ–1, з подальшими польовими дослідженнями можна чекати на підтвердження викладених розрахунків.

Перспективою подальших досліджень є аналіз поселень інших локально-хронологічних утворень Кукутень-Трипільської спільності за запропонованою процедурою.

1. Круц В. О. Фази розвитку пам'яток томашівсько-сушківської групи / В. О. Круц, С. М. Рижов // Археологія. – 1985. – Вип. 51. – С. 45–56. Рижов С. М. Локально-хронологічне членування пізньотрипільських пам'яток у Буго-Дніпровському межиріччі / С. М. Рижов // Тези доп. III Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1985. – С. 46–47. Його ж. Небелівська локально-хронологічна група в Буго-Дніпровському межиріччі (етап ВП – СІ) // Тези доп. V обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1987. – С. 71–72. Його ж. Небелівська група пам'яток Трипільської культури // Археологія. – 1993. – № 3. – С. 101–114; Його ж. Кераміка поселень трипільської культури Буго-Дніпровського межиріччя як історичне джерело: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – К., 1999; Його ж. Расписная керамика томашевской локально-хронологической группы трипольской культуры / С. М. Рижов // Stratum Plus. Рождение Европы. – № 2. – СПб.–Кишинев–Одесса–Бухарест, 2000. № 2. – С. 459–473.
2. Харвей Д. Научное объяснение в географии / Д. Харвей. – М., 1974. – С. 204–210; Hodder J. Some New Directions in the Spatial Analysis of Archeological Data at the Regional Scale (Macro) / J. Hodder // Spatial Archeology. – London, 1977. – Р. 294–297; Колесников М. А. Греческая колонизация Средиземноморья (опыт анализа миграционного механизма) / М. А. Колесников – К., 2003. – С. 36–37.
3. Дергачев В. А. Памятники позднего Триполья / В. А. Дергачев – Кишинев, 1980 – С. 9–23.

O. V. Dyachenko

WESTERNTRIPOLIAN COMMUNITY SPATIAL ORGANISATION IN THE SOUTH BOUGH AND DNIEPER MIDDLE RIVER

This article dedicated to the problem of spatial organization of the population of Westerntripolan culture in the South Bough and Dnieper middle river. Methodic of distinguishing of the spatial groups of sites have been propose here. Research program includes cartographical method and the methods of mathematical statistics.

Two spatial variants of the settlements of Vladimirovskaja, Nebelevskaja and Tomashovskaja groups distinguished in the result of systematization of dates. Evidently, these spatial variants are connecting with two tribes that had similar material culture.